

DI EDEBIYATA YARSANAN DE KELAMÊN JINAN: MÎNAKA REMZBARÊ*

Sevda ORAK REŞİTOĞLU**

KURTE

Kurdên yarsan xwedî edebiyateke pir kûr û berfireh in û ev edebiyat parçeyeke girîng a edebiyata kurdî ye. Lê ev edebiyat ji ber çanda xwe ya veşartî di nav kurdan de pir nayê zanîn, ji ber vê, xebatên berfireh li ser nehatine kirin. Edebiyata pîroz a yarsanan, di destpêkê de devkî bûye û weku kalam ango gotinên pîroz hatine gotin. Di edebiyata yarsanan de yên ku xwediyê kalam in ne tenê mêr in. Jin jî xwedî cihekî girîng in. Ev girîngî, wan ji jinên çandên din ên weku misilman vediqetîne. Ev taybetiya jinên yarsan ji baweriya wan pêk tê. Li gorî bawerî û kevneşopîya yarsanan her zindî piştî mirina xwe di bedena kesekî din de careke din tê dinyayê. Di vê baweriyê de zayend ne girîng e, lewra kesa/ê ku dimire, wextê ku careke din tê dinyayê, dikare bi zayendeke din bê. Ji ber vê jî jinên ku xwedî kalam in, weku zayend dibe ku di jiyana xwe ya berê de weku mêr hatibin dinyayê. Wextê ku em bi vî çavî lê dinêrin, em dibînin ku tu girîngiya zayendê tune ye li bal yarsanan, yanî jin û mêr wekhev hatine dîtin û jinan bi kelamên xwe dengêkî din li edebiyata yarsanan zêde kiriye û ev edebiyat dewlemendtir kiriye.

Bêjeyên sereke: Yarsan, edebiyata pîroz, jin, kalam

ABSTRACT

"The kalams of the women in the Yarsan literature: Example of Remzbar"

Yarsan Kurds have a rich literature that constitutes an important part of the Kurdish literature. Due to concealment for outsiders it has not been exposed to any serious investigation. The Yarsan sacred literature has been orally transmitted through religious *kalâm* (divine discourse) from generation to generation. The narrators of Yarsan literature body were not only male; female narrators had an important position in transmitting the Yarsan *kalâm*. Women's active role in Yarsan *kalâm* narration originates from the belief in *dunadun*; every individual will resurrect in another body; next time maybe a female could resurrect in the shape of a male or vice-versa. Thus, in comparison with neighbouring societies, the Yarsan women have had an eminent position, particularly within its religious community. Consequently, the Yarsan literature has been enriched by a gender-

* Ev gotar li ser bîngeha teza mastirê ya Sevda Orak Reşitoğlu (bi şewirmendiya Shahab Vali) ya çapnebûyî hatiye amadekirin. Bnr. Sevda Orak Reşitoğlu, *Helbestvanên Jin di Edebiyata Yarsanan de*, Mêrdîn: Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî yên li Tirkiyeyê, Teza Mastirê ya çapnebûyî, 2016.

** Lêkolîner, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî yên li Tirkiyeyê, Beşa Ziman û Çanda Kurdî

perspective, unprecedented in the regions. This investigation is an attempt to shed light on the women's role in Yarsan sacred literature.

Keywords: Yarsan, sacred literature, woman, kalām, dunadun

DESTPÊK

Kurdên yarsan ku bi şaşî weku Ehl-î Heqq jî têne nasîn, li herêmen Îranê yên weku Kermanshah, Îlam û Loristanê jiyane, ji xeynî Îranê li Iraqê li bajarên weku Kerkûk, Xaneqîn û Silêmaniyê jiyane. Piraniya yarsanan kurd in. Lê li Azerbaycanê û li derên din ên Îranê jî çend civakên yarsanan hene (Vali, 2011, r. 11).

Bingeha edebiyata yarsanan ji helbestan pêk tê ku ji aliyê bawermendan weku kelimên pîroz tên qebûlkin. Edebiyata yarsanan, weku cureyên din ên edebiyata kurdî, bi devkî dest pê kiriye û nifş bi nifş bi vî awayî belav bûye. Bi gelemperî edebiyata kurdî, di warê klasîk de bi lêkolinan an jî bi tîpguhêzîyan gihîştîye astekê û xwe gihandîye îro. Lêbelê, edebiyata yarsanî her çiqas kûr û dewlemend jî be, ji xeynî çend lêkolinan xebat li ser nehatiye kirin, nemaze li ser kelaman. Ev gotinên pîroz ên yarsanan, ango kelimên wan, heta sedsala 13-14emîn nehatine tomarkirin û qeydkirin, lewma ihtimala wendabûna hin kelaman jî heye.

1. NERÎNEKE GELEMPERÎ LI SER BÎR Û BAWERIYA YARSANAN

Dînê yarsanî, yek ji dînen kêmar ên kurdan e ku bi piranî li rojhilatê Kurdistanê belav bûye. Ev dîn li gorî misilmantîyê (sunnîti û şîitîyê) ji aliyê kêmtir kesan ve hatiye qebûlkin. Her çiqas kokên wê bigihîje çanda Îranê ya beriya îslamê jî yarsan xwedî sistemeke dînî ya serbixwe ne (Hamzeh'ee, 2008, r. 28). Ji peyva "serbixwe" dikare bê famkirin ku her çiqas weku gel nêzî misilmanan jiyabin jî çand û baweriya wan ji ya îslamê pir cuda ye.

Yarsanî hem dînê xwe hem jî çanda xwe, bi awayekî veşartî jiyane da ku li derve belav nebe. Weku ji kelaman ango ji gotinên pîroz jî diyar dibe, yarsan xwedî dîrok û çandêke pir kevin in, lêbelê li ser çand û dîroka wan agahiyeke zelal tune, lewra li gor kevneşopê wan, yarsanan kelimên xwe heta serdema Sultan Sehak, yanî heta sedsala 13-14an, tomar nekirine. Li gorî yarsanan di serdema Sultan Sehak de baweriya yarsanî şiklê xwe yê herî dawî girtiye, kelim û gotinên wan ji aliyê Pîr Mûsiyê nivîsevanê Sultan ve hatine tomarkirin.

Dînê yarsanî, dînekî serbixwe û sistematîzekirî ye ku herî zêde li ser bingeha bawerî û bingeha *dûnadûnê*, ango reenkarnasyonê, ava bûye. Li gorî vê baweriyê, her zindî piştî mirina xwe, careke din tê dinyayê. Lê di bedena însanekî yan heywanekî de têne dinyayê an jî weku giyayekî xuya dibin. Ji ber vê ye ku koçkirina kesekî, weku mirin nayê dîtin di çanda yarsanan de. Li şûna mirinê, têgeha "kirasguhertin"ê tê bikaranîn.

Baweriyeke din a girîng teofanî an jî *tecellî* ye ji bo yarsanan. Têgeha *tecelliyê*, ku zuhûra hebûnên îlahî îfade dike, bûyereke pir berbelav e di hin baweriyên de.

Li gorî vê têgehê, hebûneke xwedayî an jî xwedayek, dikare di mekanekê de, di objeyekê de, di hebûnekê de an jî di însanan de carinan bi temamî carinan jî ne bi temamî, xuya bibe. Dikare bi însanan re têkeve têkiliyê an jî fermanan bide wan (Sinanoğlu, 2011, r. 243-245).

Di kevneşopa yarsanan de yek ji baweriyên girîng jî *ferîštenasî* ye. Ferîštenasî li cem yarsanan yek ji sîstema perestîne ye. Weku Vladimir Minorsky diyar dike, li gorî kevneşopa yarsanan, civaka yarsanan jî Heft Ferîşteyên Sereke pêk hatiye, ji avabûna cîhanê û vir de (1964, r. 251).

Herwiha di her serdema xwenîşandanê de yekî ji wan xwe nîşan daye, ango di heft dewran de xwenîşandana îlahî pêk hatiye. Li gorî kevneşopa yarsanan şeş ferîşteyên sereke hene û di her serdemê de ev ferîşte xwe nîşan didin. Digel van şeş ferîşteyan, Sultan Sehak wan temam dike û ev sîstem weku *Heften* tê binavkirin. Li gorî Hamzeh'ee (2008, r. 162) yarsan ji wî Xwedayî bawer dikin ku bikare li ser rûyê erdê tecellî bike. Li gorî vê baweriyê, bi heft tecelliyên gelek tecelliyên biçûk jî pêk hatine.

Weku me li jor behs kir, di her tecelliya Xwedê de ferîşteyên wî jî xuya bûne weku alîkarên wî. Ev ferîşte bi piranî mêr in, lê jinên weku Remzbar an Perî Xanim jî di nav *Heften* de hene. Weku Shahab Vali diyar dike, bi bawerîya Tebîbî, (Vali, 2011, r. 54) li gorî doktrîna yarsanan, her ferîşteyekî sereke, îlahî ye û her yek xwedî berpirsiyariyeke taybet e di dinyaya madî û manewî de. Yanî her ferîşte xwedî peywirekê ye û ev her yek bi van pêywîrên xwe alîkariya Xwedê dikin. Her şeş ferîşte di serdemekê de xuya nabin, lêbelê wextê ku her şeş bi hev re xuya dibin, dîrokeke nû ango serdemeke nû dest pê dike. Pîr Binyamîn, Dawid Dodanî, Pîr Mûsî, Mistefa Dawidan, Xatûn Dayrak (Remzbar), Baba Yadîgar û Sultan Sehak her heft ferîşteyên sereke ne.

1.1. Edebiyata Pîroz a Yarsanan

Yarsan xwedî edebiyateke pir xurt û kûr in. Bingeha vê edebiyatê ji gotinên pîroz ên Xwedê, ferîşte û pîran pêk tê û ev gotin weku *kêlam* têne binavkirin, yên ku *kêlaman* dibêjin jî weku "yên xwedî kêlam" têne zanîn. Li gorî ku Ziba Mir-Hosseini (2014a, r. 268) diyar dike, *kêlam* bi awayekî îlahî derketine û "gotinên pîroz" in ku nîfş bi nîfş bi awayekî devkî belav bûne (Ji bo diyarkirina cihê kêlaman, li edebiyata Goranî ya klasîk bnr. Adak 2014, r. 134-136-151-152). Herwiha Mir-Hosseini (2014b, r. 213) dîsa diyar dike ku mirov dikare di *kêlaman* "gotinên pîroz" de dîrok, kok û sedemên ayînên veşartî bibîne, bi kurtasî mirov dikare *sedema bûyînê* bibîne. Di vê edebiyatê de mirov dikare bi piranî hêmayên jiyana civakî, rolên Xwedê û ferîşteyan, bingeha yarsanî û baweriyê bibîne. Kêlamên yarsanan, bi awayekî melodîk hatine gotin û car caran kêlam bi tenbûrê re jî hatine gotin. Ev kêlamên ku bi tenbûrê re hatine gotin, bi taybetî ji bo ku bi tenbûrê bêne gotin hatine şandin. Derbarê destpêka vê edebiyatê de dîrokeke zelal tune ye di çavkaniyan de, lewra demeke dirêj, ev kêlam nehatine tomarkirin, lêbelê li gor kevneşopa yarsanan, kêlamên pîroz bi

Behlûl (ss. 8emîn) dest pê kiriye, bi Baba Serheng (ss. IXemîn?), Şah Xoşîn (ss. XIemîn?) û Baba Nawis (ss. XIemîn?) dewam kiriye û di serdema Sultan Sehak de bi emrê Sultan ev kelam ji aliyê Pîr Mûsî ve hatine tomarkirin. (Vali, 2011, rr. 72-73). Pîr Mûsî, weku katibê Sultan tê nasîn û kelimên wê serdemê û serdemên berê xwe, hemû ji aliyê wî ve hatine qeydkirin ango tomarkirin. Li gorî Mohammad Mokri (1977, r. 16), sedema qeydnekirina van kelaman ew e ku pîroziya xwe wenda nekin.

Kelamên yarsanan bi piranî, bi zaravayê goranî hatine gotin, lêbelê yên ku bi soranî û farisî hatine gotin jî hene. Herwiha modeleke van kelaman tune. Dikarin ji beytekê, ji sê rêzikan, ji çarînan an jî kelimên pir dirêj pêk bên. Armanca van kelaman ne ew e ku helbest bê afirandin an jî metneke edebî bê nivîsîn, lewma beytek bi tenê jî bes e ji bo ku kesek bibe pîroz. Kelamên yarsanan hem bi awayekî monolog hatine gotin ku xwediyên wan hest û baweriya xwe anîne zimên hem jî bi awayê diyalogê hatine gotin ku weku axaftina bi kesên din re hestên xwe anîne zimên. Şêwaza wan a helbestî ji ya edebiyata farisî pir ne dûr e û ev îlahî bi awayekî estetîk xweîfadekirina wan e (Vali, 2012, r. 57).

Divê em eşkere bikin ku di kelimên yarsanan de têgeha wextî tune. Di kelamekê de, yê ku kelamê dibêje, dikare di heman demê de hem behsa paşerojê, hem behsa niha hem jî behsa pêşerojê bike. Herwiha dikare behsa dînen xwe bike ku di demên cuda de û li cihên cuda xuya bûne.

Di her serdemê de *kelamên pîroz* tene gotin û cihê ku ev *kelamên pîroz* tene nivîsîn, weku *defter* tê binavkirin (Vali, 2014, r. 32). Deftereke her serdemê cuda ye û bi navên cuda tene zanîn. Weku mînak deftera serdema Behlul weku *defter-e dewrey-e Behlûl* tê zanîn û deftera serdema Sultan Sehak jî weku *defter-e Perdîwerî* tê zanîn (Vali, 2014, r. 32). "Perdîwer" pira simbolîk e ku mirov pê derbasî dinyaya din dibe. Di heman demê de îro li Hewramana rojhilatê Kurdistanê navê cihê ye. Girîngiya van defteran ew e ku gotinên pîroz ên Xwedê, ferîşte, kesên pîroz û pîran tê de hatine tomarkirin.

2. DI KEVNEŞOPA YARSANAN DE STATUYA JINÊ Û GIRÎNGIYA WÊ

Jin xwedî statuyeke girîng in di kevneşopa yarsanan de, ji ber ku ji mêran kêmtir nayên dîtin, bi wan re xwedî mafên wekhev in. Ji bo hin jinan "heq" û "sirr" hatiye dayîn ku ev jî bi têra xwe girîngiya jinan nîşan dide. Jinên yarsanî, ji ber baweriya xwe, li gorî jinên misilman, xwedî jiyaneke azadtir in. Dikarin *kelaman* bibêjin, li tenbûrê bidin û biçin *Cemê*. Lê her çiqas biçin *Cemê* jî nikarin li wir *kelam* bibêjin. Weku me diyar kir, li gorî baweriya yarsanan, jiyana mirovan li ser *dûnadûnê* ava bûye, yanî piştî mirina kesekî, ruh dikare di bedena yekî din de xuya bibe. Ji ber vê baweriyê, ruh heke ji bedena mêrekî derketibe dikare têkeve bedena jinekê, berevajî vê jî mimkun e. Ev taybetiya *dûnadûnê* dihêle ku jin û mêr di baweriya yarsanan de wekhev bêne dîtin.

Herwiha ji ber ku zayenda berê ya kesekî nayê zanîn, dikare bê gotin ku li cem yarsanan girîngiya zayendê tune.

Di kevneşopa yarsanan de keç û kur wekhev têne dîtin û Sultan Sehak di kelameke xwe de cih dide wekheviya keç û kuran jî. Li gorî wî di navbera keç û kuran de tu cudahî tune. Sultan dêya xwe, Xatûn Dayrak, weku dêya hemû keç û kuran dibîne. Wiha jî diyar dike kesê ku cudahî têxe navbera keç û kuran, di dawîya dinyayê de ew ê tiştên nexweş bê serê wî, yanî bi şûrê tûj dê serê wî bê jêkirin:

Kenaçe û kurî
Tewfirêşan niyen kenaçe û kurî
Beşê Sultanin ezel hewerî
Xatûne Dayrak î beşîş xirî
Pûşakê Yarî ew balaş birî
Biyawe dayan pûran û hurî
Her kesî biwaçû kenaçe û kurî
Meweziş we dem mewdayê key birî
(Tahirî, 2009, r. 206)

Weku me berê jî got, kalam xwedî girîngiyeke pir mezin e li cem yarsanan. Kalam ji aliyê Xwedê, ferîşte û pîran ve ji bo kesayetên mezin tên û ev kesayet jî van kelaman dibêjin. Li cem yarsanan kesên ku xwedî van kelaman in, ne tenê mêr in, yê jin jî hene ku xwedî kalam in û ji ber vê ye ku jin di çanda yarsanan de xwedî statuyeke girîng in.

Di kevneşopa yarsanan de her çiqas me behsa wekheviya jin û mêran kiribe jî helbet hin îstîsna hene. Jinên yarsan, di xwendina kelaman de azad in, lêbelê li ayînên dînî, ango li *Cemxaneyê* yanî cihê îbadeta wan, nikarin tevî *Cemê* bibin. Lê li dijî vê, xwarina ku li *Cemê* tê belavkirin, ji bo her kesî wekhev tê parvekirin, jin jî tê de.

Di dînê yarsaniyê de xweseriyeke dîn a jinê ew e ku li *Cemê* cihê simbolîk ê jinekê jî heye û ew cih ê Remzbar e. Remzbar jî li wir weku ferîşte cihê xwe digire û her dem li wir hazir e. Xanê Elmas wextê ku cihê Remzbarê li *Cemê* diyar dike, dibêje gel ji bo karên xwe divê ji wê rica bikin (Xan Elmas, nusxeya çapnebûyî, rr. 10-12):

Cemnîşînî Cem
Nukteyî bişniwin ji erkanê Cem
Cism ha ve huzûrê Sultan Sercem
Çenî Çwar Cesed xaseyê muhterem
Çwar guşey Cem çenî fewqê Cem
Cagey Yaranin qayibin we çem
Eger je Yaran biwînan we çem
Key qudret darû binîşû we Cem
Fewqe Cem textê qudretê bîm e
Cageyê Sultanim Padişahê Ezîm e
Guşeyê rasê Cem cayê Binyamîn e
Mudam we lawleddem we amîn e
Rustemê sermest yelê pîlten
Sahivê zor û zat gurzê neh sed men¹
Î guşe cageyê Dawid eyan e
Gîw ê dilawer baş e Keyan e
Feryadresê teng Dawidin Yaran
Amîn newînu xilel je karan
Î guşe cageyê Munşiyê Defterin²
Je kul hesavat ew baxever in
Munşî Pîr Mûsî sahvîvtûmarin
Xeyrûşernivîsî ber ta we bar in
Guşeyê çepê Cem baş kemandarin
Yanî Mistefayê pir qîn û qar
Î guşe cagey Xatûn Rezbarin
Recaçiyê Yaran dest bi kirdarin
Binîşan we Cem Yaran pey muşkil
Ewan cayê wîşan nemekin qafil

¹ "men"pîvana giraniyê ya wê serdemê ye.

² Munşiyê Defter yanî Pîr Mûsî, yek ji leqabên wî ji diyar e ku Nivîsevanê Defter e.

Herwiha li gorî doktrîna yarsanan, girîngiya mêrên xwedî kelim û kelmên wan ji aliyê pîrozbûnê ve çiqas zêde be, ya jinan jî ew qas zêde ye. Ji ber vê jî kelmên jinên yarsanan nehatine piştguhkirin û ew jî pîroz hatine qebûlkirin. Kelmên jinên xwedî kelim, weku hemû kelaman hem bi awayekî monolog hatine gotin ku hest û fikrên xwe gotine, hem jî bi awayê diyalogê hatine gotin ku hest û hizrên xwe bi dirûvê axaftina bi yekî re anîne zimên. Herwiha di nav van kelaman de yên pir dirêj jî hene, yên ku ji du beytan pêk tên jî hene. Mijara van kelaman, bi piranî bawerî ye ku em dikarin tê de bûyerên weku dînadûn, tecellî û hezkirina Xwedê bibînin. Weku din em dikarin xweza, dîrok, hestên derûnî û jiyane jî bibînin di van kelaman de (Orak Reşitoğlu, 2016, r. 39).

2.1. Weku Jineke Pîroz û Xwedî Kelam Xatûn Dayrak (Remzbar)

Di kevneşopa yarsanan de gelek jinên xwedî kelim hene: Dayê Tebrîzê Hewramî, Celale Xatûn Loristanî (Mama Celale), Reyhan Xanim Loristanî, Fatîme Loreyê Goran, Liza Xanim Caf, Xatûn Meyzerd, Dayê Xezan Sergetî, Xatûn Dayrak (Remzbar), Pîr Nazdar Xatûnê Şîrazî, Nêrgîz Xanim Şahrîzûrî, Xatûn Zer Banû Derziyanî, Semen Xanimê Dewdanî. Hebûna van kelambêjên jin di nav kelmên pîroz ên yarsanan de ji bo girîngiya jinên yarsanan delîlek e (Orak Reşitoğlu, 2016, rr. 39-117).

Yek ji jinên ku di kevneşopa yarsanan de xwedî cihekî pir girîng e, Xatûn Dayrak ango Remzbar e. Girîngiya vê jinê di kevneşopa yarsanan de ew e ku Remzbar dêya sembolîk a Sultan Şehak e. Herwiha taybetiyeke wê ya din jî ew e ku bi awayekî bakîre, ango bi awayekî mucîzewî Sutan Şehak aniye dinyayê li gorî kevneşopa yarsanan. Remzbar di kelmên xwe de behsa bardariya (ducanîbûn) xwe, bekareta xwe, ferîşteyên Xwedê yên serdema xwe û nêrîna civakê ya li hemberî bardariya xwe aniye zimên. Ji xeynî van Remzbar yek ji ferîşteyan e ku ji aliyê Sultan Şehak ve, Heq ji bo wê hatiye dayîn. Herwiha Remzbar xwedî Sîr e, hatina Sultan Şehak weku sirrekê jê re hatiye dayîn, lewma di kelmên xwe de behsa van sirran jî dike. Sultan Şehak, Pîr Binyamîn û Pîr Mûsî jî li ser Remzbar gelek kelim gotine. Mixabin em ê nikaribin li ser jiyana wê, agahiyeke zêde bidin, tunebûna berhemên li ser jiyana jinên yarsanî, me di vî warî de kêmtir dihele.

Li gorî kevneşopa yarsanan Xatûn Dayrak di sedsala 15emîn de jiyaye û li Helwanê hatiye dinyayê. Keça Huseyn Beg Celd e. Yek ji figurên herî mezin e ji bo yarsanan, lewra dêya sembolîk a Sultan Şehak e û kurê xwe bi awayekî bakîre aniye dinyayê. Li gorî kevneşopa yarsanan Remzbar yek ji ferîşteyên *Heften* e. Remz wateya sîrê dide, yanî navê Remzbar ji vir tê, ya ku sîr weku bar girtiye ser milên xwe.

Remzbar weku dêya Sultan Şehak jî xwedî kesayetiyeke mezin e. Li gorî kevneşopa yarsanan, jidayîkbûna Sultan Şehak, ji aliyê Baba Nawîs ve tê îşaretkirin. Piştî ku Baba Nawîs, xwe dikişîne xeybê, Pîr Binyamîn, Pîr Mûsî, Dawîd û Mistefa Dawîdan diçin herêma Hewramanê û li gundê Berzenceya

Şehrezûrê, li benda hatina Sultan dimînin. Li wî gundî, diçin li mala Şêx Îsî bi cih dibin û jê re dibêjin ku divê bi Dayraka keça Huseyn Beg Celd re bizewice. Şêx Îsî qebûl nake, lewra hem pir kal bûye hem jî gelek zarokên wî yên mezin hene. Dawiya dawî qebûl dike, lê vê carê bavê Dayrak, Huseyn Beg, qebûl nake, lewra naxwaze keça wî bi kalekî re bizewice. Bi israran, herî dawî her du alî jî qebûl dikin û wan dizewicînin. Piştî demekê Dayrak bardar dibe. Di kelamekê de bardariya Dayrak tê diyarkirin û di wê kelimê de şahiya xuyabûna Sultan bi xwezayê tê girêdan. Li gorî vê kelimê, wextê ku Sultan weku ronahiya pîroz dikeve zikê Dayrakê, dengê birûskê tê ji çiyayan û digihîje guhê ferîştayan. Herwiha ferîşte jî şabûna xwe tînin zimên û ji bo pêşwaziya Sultan ji çiyayan dadikevin:

Eywet meremû:

Sedayê re'd û berqî weharan ama ne kêwan

Ce betnê Dayrak peyabî Sultan

Quriştê hewrê weharan piçan ne kêşan

Ya wa ve guşê Çwar Tene Yarı ne bûsan

Dawid vatiş Mistefa derya muradiman

Melekan çe ser meçerû we kêwan we rewan

(Huseynî, 1382/2003, r. 10)

Nasên Huseyn Beg ên ku li hemberî vê zewacê bûn, ji Huseyn Beg re li ser Dayrak tiştên nexweş dibêjin, lewra li gorî wan ne mimkun e ku zarokek ji vî kalî çêbe û li gorî wan ev zarok ji kesekî din e. Li ser vê Huseyn Beg ji keça xwe pir aciz dibe û tiştên nexweş jê re dibêje, heta wisa nîşan dike ku heqê wê û wan derwêşan kuştin e ji bo ku ji xelqê re bibin îbret. Herwiha sirra keça xwe jî tîne zimên û ji ber vê jî aciz dibe, lewra Remzbar her tim behsa sirrekê dike, lêbelê vê sirra xwe eşkere nake. Herwiha bavê wê dîsa jê bawer nake û li gorî wî weku Meryem keseke din tune ye li vê cîhanê:

Sezat kuştin e çenî derwîşan

Ta bewî be lawme pêy xelkî Sîrwan

Tu her remzê Yarı marî we zuwan

Bicîge Meryem kesî weku to naman vê cihan

(Huseynî, 1382/2003, r. 9)

Ji ber ku Dayrak dizane ev sirra Yar (Xwedê) e, wextê ku bavê wê jê hêrs dibe, Dayrak her dem vê sîrrê tîne bîra wî, lêbelê sirra xwe tu car eşkere nake. Lewma jî bavê wê aciz dibe ku her dem dibêje ev sirrek e û ji ber vî tiştî qet şerm nake. Li gorî wê, divê xelq şerm bike ku li ser wê tiştên nexweş dibêjin. Wiha

berdewam dike ku Xwedayê ku heft asîmanan xuliqandiye, ev sirr daye derwêşên xwe, ji ber vê jî ew derwêş bê guneh in:

Xelkan bikerdî dî heya û şerman
Herfî bêcayî mawerdî we zuwan
Min wîm sirrim, sir minin remzim nizanan
Şermêm nîya mirdantan biyan biwînan
Wu Xwuwaye xelqîş kirdin hewt asûman
Ça esrarî Heq we ladê derwêşan nîya gunaşan
(Huseynî, 1382/2003, r. 9)

Wextê ku Sultan çêdibe, Dayrak behsa Şahbazê Spî dike ku Şahbaz ji bo hatina Sultan Sehak nîşaneyek e. Dayrak dibêje ku Şahbaz ji cihê xwe yê veşartî xuya bûye, yanî weku mizgîniyek ji cihê xwe biriqiye:

Ferzendê emîn ferzendê emîn
Şahbazê sifîd mederay ne kemîn
Ni ser qulleyê erş amay we zemîn
(Huseynî, 1382/2003, r. 14)

Remzbar di kelameke xwe de behsa hatina xwe ji hevrişîmê dike, behsa bavê xwe yê Emîr û dêya xwe Zer Xatûn dike, herwiha behsa Sultan Sehak jî dike ka dema çêbûye, çî bêhnfirehiyeke mezin pê re peyda bûye. Lewra weku me li jor behs kir, nasên wê, li ser wê tiştên ne xweş gotine, lê bi hatina Sultan, her tişt kifş bûye. Herwiha behsa şabûna xwezayê jî dike ku bi hatina Sultan, gul û kulîlk bi bêhna xwe ya xweş, şabûna xwe nîşan dane. Remzbar behsa *dûnên* xwe jî dike ku di vê kelimê de dibêje ku hê di serdema keviran de hebûye û vî tiştê balkêş jî dibêje ku kevir ji wê ye û ew bixwe ji kevir jî pîrtir e. Di vê kelimê de behsa navê dê û bavê xwe, serdem bi serdem behsa kirasguhertinên xwe û bi wan guherînan jî behsa navên xwe dike:

Amayim çe herîr amayim çe herîr
Azîz vî remzit amayim çe herîr
Dadam Zer Xatûn babûmin Emîr
Pa yanû Îsî to man bî destgîr
Ça gul û bostan kirdman ebîr
Îna mêwanî guwayê ezel nûr
Na hecer jiyam namim bî Mûşîr

Hecer ne eze ez ne hecer pîr³
Namim Damiya bî na Deycûr twîr
Ça Serendîlit⁴ bî namim Zermîr
Ez pakim kird xak kîşam ne qelbîr
Xizmet û pakîn usa bî dilgîr
Kirdîn xizmet we xakê zerd besîr
Ça Serendîl da niyaman tekbîr
Hem bîm we ferzendê beşer beşîr
(Huseynî, 1382/2003, r. 306-307)

Remzbar di hin kelimên xwe de behsa wesfên ferîşteyan jî dike. Di vê kelama xwe de behsa du ferîşteyan dike, weku dibêje Dawid weku delîl û wekîl, Pîr Mûsî jî weku mûrşid tê dîtîn. Herwiha behsa cihê heriya ku însan jê çêbûye dike. Di kelimê de dibêje ku cihê "heriya zer" ango "Zerdegil"⁵ li çiyayê Serendîlê ye û cewherê benî Adem ev heriya zer e:

Dawid Delîl e
Pîr û Pîr Mûsî Dawid Delîl e
Pîr Mûsî Mûrşid Dawid Wekîl e
Zerdegil mawaş kuyê Serendîl e
Benayê benî Adem bendeyê celîl e
Yarê celîl Yarê Pîr û Delîl e
(Tehmasibî, nusxeya çapnebûyî, r.7)

Remzbar di gelek kelimên xwe de Sultan Sehak weku Xwedê nîşan dide. Çawa ku Remzbar Xwedêbûna Sultan qebûl dike, dixwaze gel jî vî tiştî bizane û qebûl bike. Remzbar di vê kelama xwe de wisa diyar dike; kesê ku di rêya Şah an Sultan de diçe, divê serê xwe di wê rêyê de feda bike:

³ Di hin kelaman de wisa tê nîşandan ku kevir ji Remzbar çêbûye. bnr: Huseynî, S. M., (1382/2003). *Dîwana Gewre*, Kermansah: Entesarat-e Baqê Ney, r. 309.

⁴ Serendîl (Serendîb) li Hindistanê, navê çiyayekî bû wan çaxan li gorî baweriya yarsanan. Herwiha li gorî yarsanan, mirovê ewil ji axa wî çiyayî û li wî çiyayî hatiye afirandin.

⁵ Zerdegil heriya zer e, heriya zer a ku însan pê hatiye afirandin

Zemzeme û wade zemzeme û wade
Cuşiyân Yarî zemzeme û wade
Ha mirdan qewl medan guwade
Zatê Heftewan kerîyan şehade
Wefa pa kesin ser pêşan dade
Ser û sikkeyê şert înan nihade
(Huseynî, 1382/2003, r. 458)

Remzbar di kelameke xwe de behsa duayan jî dike. Duaya ku di destpêka *Cemê* de tê xwendin, duaya Sultan e û Remzbar weku şefaatkara hemû yarsanan, ji vê duayê re tekbrî tîne. Duaya duyemîn a xwarinê ye. Ev dua beriya xwarinê ji aliyê Pîr Binyamîn ve tê ricakirin û Sultan jî ji bo xwarinê destûr dide:

Padişam duaş da Padişam duaş da
Tekbrîş wanan Padişam duaş da
We duayê duyum Binyam kird reca
Padişam ruxset da Yaran kird xo ra
(Huseynî, 1382/2003, r. 475)

Li gorî yarsanan, Remzbar ji her kesî re şefaatkara dike. Pîr Mûsî diçe li bal gunehkaran û Deftera xwe vedike. Remzbar li wir ji bo ku şefaatkara bike, bangê Şah dike û jê rica dike ku perdeyê negire:

Defter kirdewe
Pîr Mûsî Wezîr Defter kirdewe
Şî ew serkanî rûy we derdewe
Ya Şah murwetin mekerit perdewe
(Tehmasibî, r. 97)

Di dema Sultan Sehak de, ji bo civaka ku îro em weku yarsan dizanin, sistemeke civakî hatiye avakirin ji aliyê Sultan ve û ev sistem îro jî berdewam e. Li gorî vê sistemê, kesên ku yarsan in an jî dû re dibin yarsan, divê bibin xwediyê delîl û pîrek. Ev delîl û pîr dikare ji emrên cihê bê hîlbijartin. Ji bo pêkanîna vê rêbazê, Sultan Sehak bixwe jî ji bo xwe hem delîl hem jî pîrek hildibijêre. Bi hîlbijartina wî, Pîr Binyamîn dibe pîrê Sultan. Ji ber vê Remzbar jî Pîr Binyamîn weku pêşengê dibîne, li gorî wê, Pîr Binyamîn ji erdê heta behran, pêşengê her tiştî ye, heta Sultan bixwe jî serê xwe teslîmî Pîr Binyamîn dike. Remzbar dîsa behsa şert û îqrarê dike û dibêje ku Pîr Binyamîn, ev şert û îqrara yarsanan bi cih aniye:

Ha Pîr Binyamîn î tu serqîtar î
Pîrê serqîtar çe ber ta bar î
Wekîl Wesî îxtiyardar î
We îqrarî Şah vîş ser pêyet siperden
We îqrar heddit we hedgah birdin
Her çi biwaçî reda û rasiyen
Binayiyê dîdeyê Heqşinasiyen
(Tehmasibî, r. 60-61)

Remzbar di vê kelama xwe de behsa *dûnadûnê* dike û dibêje, Şah ev tişt weku kar daye wan, herwiha wisa diyar dike ku hukmê erd û asîmanan di destê wî de ye:

Kirdin we pîşe
Şaman dûnadûn kirdin we pîşe
Hukmê asuman û zemîn we pêş e
Vîş xeberdarin xeberker vîş e
(Tehmasibî, r. 16)

Di vê kelama xwe de Remzbar behsa girîngiya Yar, kirasguhertin û çar ferîştayên sereke dike. Ji Yaran re dibêje "xwediyê hûş" ango "hişyarbûn" û ji wan re behsa girîngiya *dûnadûnê* dike û dibêje lixwekirina cilên nû bingeha "yarbûn"ê ye. Herwiha diyar dike ku her çar koşeyên alemê, ji çar melekên sereke pêk hatine û şertê yaran jî bi pêyên wan melekan ve hatine girêdan. Weku diyar dike, dinya li ser van her çar melekan hatiye avakirin û ev her çar melek pêşeng in. Yên ku di rêya Heq de êşê dikşînin, ev her çar melek dibin weku dermanekî ji bo wan. Herwiha vê jî diyar dike ku çiqas êşê bikişînin jî û çiqas xwe ji bo Xwedê têxin înzîwayê jî cihê ku herî dawî bikarin biçinê, cihê wan her çar melekan e:

Hûş Yaran hûş
Mirdanê ezel hûş Yaran hûş
Me'rîfet muhr in çe perdeyî sirpûş
Binayê Yar in cameyê nû we nûş
Çahar qurneyê cîhan mewû we çahar cese
Şertîwen we payê çahar cese bes e
Çahar ten çahar lenger hem cîhangîr e
Hem serqitar e hem ew Yar Pîr e
Hem xatircem'î riyazetkişan e
Ye ser menzilgah ye hedgaşan e
(Tehmasibî, r. 45)

Di kalamên yarsanan de gelek kalamên li ser cih û girîngiya Remzbarê jî hatine gotin. Weku mînak Sultan Sehak û Pîr Binyamîn, di kalamên xwe de behsa wê kirine. Ev jî careke din girîngiya Remzbarê eşkere dike.

Li gorî yarsanan, Heq ji aliyê Sultan Sehak ve ji bo Remzbarê hatiye dayîn. Sultan Sehak di kelameke xwe de behsa Heq dike û dibêje heta ku kesek Heq nas neke, dûrî her tiştî ye û tiştê ku dike vala ye. Yanî Sultan di kelama xwe de, girîngiya teslîmkirina serî nîşan dide. Li gorî wî, wextê ku yek serê xwe teslîm neke, ango nebe yarsan, ew ê tişteyê neyê hesibandin, her tiştê wî dê vala bê dîtin, heta roja dawiyê ew ê neyê hesibandin jî. Dîsa dibêje kesê ku xwe teslîmî Heq dike, di *Deftera* Pîr Mûsî de tê tomarkirin. Herwiha, nîşan dike ku wî Heq daye Remzbara dêya xwe, ji ber vê cihê Remzbarê cihekî taybet e. *Defter* daye Pîr Mûsî ku weku tê zanîn, Pîr Mûsî nivîsevanê wî bû û her tiştî dinivîsî. Ji xeynî vê Sultan, Binyamîn weku saqîyê *Cemê Çilane* dibîne û Dawid jî weku rêber dibîne:

Bê gawan gawî bê gawan gawî
Gaw bê gawan bê gawan gawî
Ta ser nesparim kirde welawî
Ta Heq neşnasin dûr ne gişt bawî
Her serî ne lû ve huzûrî Cem
Nesencû ve dest xelîfe û xadim
Bêşek ew sere ve tûmar nîyen
Ne rojê hesav ve şûmar nîyen
Tomar Pîr Mûsîyê Qelem Baqîyen

Cemê çilane Binyam saqîyen
Rehber Dawidin des ve daman gîr
Şert dam ve Binyam Heq dam ve Rezbar
Defter Pîr Mûsî naz ve Yadigar
(Sefîzade, 1376/1997, r. 113)

Pîr Binyamîn dîsa di vê kelama xwe de behsa girîngiya barê Remzbarê dike. Weku kevneşopa yarsanan, Pîr Binyamîn jî cih dide girîngiya sirra Remzbarê. Weku dibêje îqrara wê jî şerta wê jî şidyayî ye. Herwiha diyar dike ku *Heften* jî şîrîkê wî barî ye û Melekê Teyyarê ku di dawîya kelimê de tê behskirin, sifateke Baba Yadigar e û mirov dikare weku melekê ku difire, pênase bike:

Lutfî kerem in
Beyayê Pîr Remzbar lutfî kerem in
Remzbar remz bar kanê kerem in
Çe xatircemî xatiriş cem in
Îqrariş bitûyn şertiş muhkem in
Baqiyê malê Yar Çilane Cem in
Şerîk bî we bar
Heften we mewcûd şerîk bî we bar
Binyam û Dawid Pîr Mûsî Remzbar
Mistefa û Êywet Melekê Teyyar
(Tehmasibî, r. 46)

Herwiha di kevneşopa yarsanan de yek ji figurên girîng Sîmûrg e. Sîmûrg xwedî cihêkî taybet e ji bo yarsanan. Li gorî baweriya wan Sîmûrg di bedena Remzbarê de tecellî kiriye.

Sîmûrg figureke mîta îranî-kurdî ye û di dema îslamê de, di edebiyata tesewwufî⁶ ya îranî de bûye semboleke mezin. Koka vê peyvê "Sîn Morg" e, bi zimanê avestayî "Saena" û bi farisî "Sîmurx" (Vali, 2011, r. 392) û bi kurmancî jî weku "Sîmûrg" tê zanîn.

Di Şahnameya Fîrdewsî û Kurdî (Vali, 2015, rr. 275-296) de peywendîya Sîmûrg û Zal hatiye nîşandan. Wextê ku Zal çê bûye, bavê wî Sam ew nexwestiye. Bi daxwaza bavê wî, zîlamên wî ew birine ber çiyayê Elburzê ku ji însanan pir dûr e û pir tav lê dide. Hêlîna Sîmûrgê li ser vî çiyayî ye. Wextê ku

⁶ Ji bo cihê Sîmûrgê di edebiyata tesewwufî de bnr. Feridüddin Attar (2015). *Mantiku't Tayr, Kuş Dili*, (çev. Ayhan Yıldırım), 3. Baskı İstanbul: Ataç.

çêlikên Sîmûrgê birçî dibin û Sîmûrg xwe ji çiyê berdide jêr, zarokekî nûçêbûyî dibîne ku ji birçiyên digirî. Xwedê wê demê rehmê dixê dilê Sîmûrgê ku wî zarokî bibe û xwedî bike. Sîmûrg radîhêje wî zarokî û dibe hêlîna xwe. Piştî demekê, wextê ku zarokê di mezin dibe, bavê wî Sam biryar dide ku biçe kurê xwe bîne. Sîmûrg ji jor dibîne ku Sam û zîlamên wî tîn, fam dike ku ew ê kurê xwe bibe. Sîmûrg axaftinê hînê Zal dike, lewra Zal qet naşibe însanan û nizane biaxive. Wextê ku Sîmûrg wî berdide, jê re dibêje ku ew bi çêlikên xwe mezin kiriye, rehm, evîn û hezkirin xistiye dilê wî û divê van tiştan ji bîr neke. Herwiha jê re dibêje ku textekî mezin dê bibe weku hêlînek jê re û tacek zêrîn dê bibe weku baskên wî (Vali, 2011, rr. 393-394).

Remzbar di vê kêlamê de xwe weku Sîmûrgê nîşan dide. Çawa ku Sîmûrgê alîkariya Zal kiriye, ew jî xwe weku alîkara Rustem nîşan dide:

Ew sayê şemî ew sayê şemî
Bargeyê Şam westin ew sayê şemî
Çenî Sê Tene biyam derhemî
Sîmurg beyanî ce rayê Rustemê
(Sefîzade, 1376/1997, r. 123)

ENCAM

Di vê xebata xwe de bi awayekî kurt jî be, em li ser bîr û bawerî û rola jinê ya di edebiyata yarsanan de bi giştî û li ser Remzbarê jî bi taybetî sekinîn. Pêşî me hewl da ku em cihê bidin doktrîna û kevneşopîya yarsanan, herwiha me cihê da têgehên weku *dûnadûn*, *tecellî* û *ferîştenasîyê* ku ev têgeh hem di bawerîya wan de hem jî di jiyana wan a rojane de xwedî cihê girîng in.

Piştê em weku serfigureke yarsanan li ser Remzbarê sekinîn. Weku ji navê wê jî diyar e, Remzbar bargira sîrê (remz) ye û şîrîka barê yaran e. Remzbar hem weku jineke yarsan, hem weku ferîşteyekê hem jî weku dêya sembolîk a Sultan Şehak, di kevneşopîya yarsanan de xwedî cihê taybet û xweser e. Xweserîya wê ji ber vê ye ku hem xwedî sîr e, hem jî Heq ji aliyê Xwedê ve ji bo wê hatiye dayîn. Sirra wê ji aliyê kelambêjên din ve jî tê qebûlkirin û di kêlamên xwe de vî tiştî jî diyar dikin. Herwiha di kevneşopîya yarsanan de Remzbar weku tecelliya Sîmûrgê tê dîtin ku di vê kevneşopê de xwedî cihê girîng e.

Bingeha kêlamên Remzbarê jî weku kêlamên din, li ser bawerî, kevneşop û doktrînên yarsanan ava bûye. Bi xwendina van kêlamên, em dikarin pirsgrîkên di jiyana wê de jî bibînin, beriya jidayîkbûna Sultan Şehak û heta hatina wî. Em dikarin nêrîna civakî ya wê serdemê, bi taybetî jî nêrîna bavê wê bibînin, di kêlamên de. Digel ew qas zehmetîyan, sirra xwe ji bavê xwe re jî eşkere nekiriye û ev jî xaleke girîng e.

Ji xeynî jiyana wê bixwe, di kelimên Remzbarê de gelek agahî hene li ser bîr û bawerî û doktrîna yarsanan. Bi kelimên wê, em dikarin li ser jiyana, fikir û baweriya yarsanan bibin xwediyê nêrînekê. Ji ber vê yekê me hewl da ku di her warê baweriya yarsanan de, em mînakekê ji kelimên Remzbarê nîşan bidin.

ÇAVKANÎ

- Adak, A. (2014), *Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk*, 2. Baskî, İstanbul: Nûbihar
- Attar, F. (2015). *Mantiku't Tayr, Kuş Dili*, (çev. Ayhan Yıldırım), 3. Baskî, İstanbul: Ataç
- Hamzeh'ee, M. R. (2008). *Yarsan (Ehl-i Hak)*, çev. Ergin Öpengin, İstanbul: Avesta
- Huseynî, S. M. (1382/2003). *Dîwana Gewre*, Kermanshah: Entesaratê Baqê Nêy
- Minorsky, V. (1964). The Sect of the Ahl-i Hakk, in *Iranica, Twenty Articles*, Publication of the University of Tehran, vol. 775, r. 251
- Mir-Hosseini, Z. (2014a): Inner Truth Outer History: The Two Worlds of the Ahl-i Haqq of Kurdistan, in *International Journal of Middle East Studies, Vol. 26*, no. 2, (May, 1994), Cambridge University Press, rr. 267-285
- Mir-Hosseini, Z. (2014b): Redefining the Truth: Ahl-i Haqq and the Islamic Republic of Iran, in *British Journal of Middle Eastern Studies, Vol. 21*, no., 2 (1994), published by: Taylor&Francis, Ltd., r. 211-228
- Mokri, M. (1977). La Grande Assemblée Des Fidèles de Vérité au tribunal sur le Mont Zagros en Iran (Dawra-y Dîwâna Gawra), Livre Sacré et Inédit en Gourani Ancien, Texte Critique, Traduction, Introduction et Commentaires avec des Notes Linguistiques et Glossaire, Etudes d'Hérésiologie Islamique et de Thèmes Mythico-Religieux Iraniens, Librairie Klincksieck, Paris
- Orak Reşitoğlu, S. (2016). *Helbestvanên Jin di Edebiyata Yarsanan de*, teza masterê ya çapnebûyî, Enstîtuya Zimanên Zindî yên li Tirkîyeyê, Zanîngeha Mardîn Artukluyê.
- Sefizade, S. (1376/1997). *Daneşnameyê Namaveranê Yarsan, Ehval ve Asarê Meşahîr, Tarîx, Ketab ha ve Estelahaê Erfanî*, Tehran: Entesaratê Hîrmand
- Serencam Beyanul Heq, nusxeyê Qadir Tehmasibî
- Sinanoğlu, M. (2011). "Tecellî", *İslam Ansiklopedisi, cilt. 40*, r. 243-245
- Tahirî, T. (2009). *Tarîx we Felsefeyê Serencam*, Hewlêr: Dezgayê Tojînewe û Belavkirdinewey Mukriyanî
- Vali, S. (2011). *Les Yârsâns, Aspects Mythologiques- Aspects Doctrinaux*, Editions universitaires européens, Saarbrücken
- Vali, S. (2012, mars). "La littérature religieuse des Kurdes Yarsan", di *Etudes Kurdes no 11: La Littérature Kurde* de, Ed. Harmattan, Paris, r. 57-64
- Vali, S. (2014, Şubat-Mart). "Yarsan ve Yezidi Kürtlerin Yazılı Edebiyatı", *Kürt Tarihi, sayı 11*, r. 30-35

- Vali, S. (2015). Nêrîneke giştî ya li ser Şahnameya Fîrdewsî û Şahnameya Kurdî, *Edebiyata Kurdî ya Gelêrî, Dîrok- Teorî- Rêbaz- Lîteratur-Berawirdî-1* (Ed. Ramazan Pertev), İstanbul: Avesta, r. 275-296.
- Xan Elmas, *Dîwân*, nusxeya çapnebûyî ya Seyîd Xelîl 'Alinejad